

УДК 340:004

ТИХОМИРОВ О.О., кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін,
Національна академія Служби безпеки України

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ДЕЛІКТ ЯК ПІДСТАВА “ІНФОРМАЦІЙНОЇ” ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ВІДМІТНІ ОЗНАКИ

***Анотація.** У статті розглянуто ознаки, за якими інформаційні делікти може бути виокремлено серед інших видів правопорушень. Визначено, що ключові відмітні юридичні ознаки інформаційних деліктів стосуються їх об'єкта і об'єктивної сторони. Надано деякі пояснення ознак у взаємозв'язку інформаційного делікту з юридичною відповідальністю.*

***Ключові слова:** інформаційний делікт, інформаційна деліктологія, склад інформаційного делікту, юридична відповідальність за інформаційний делікт.*

***Summary.** The article deals with the features by which information delicts can be distinguished among other types of offenses. It is determined that the key distinctive legal features of information delicts characterize their object and objective side. Some explanations of the relationship of the information delict and information responsibility are given.*

***Keywords:** information delict, information delictology, information delict composition, legal liability for information delict.*

***Аннотация.** В статье рассмотрены признаки, по которым информационные деликты можно выделять среди других видов правонарушений. Определено, что ключевые отличительные признаки информационных деликтов касаются их объекта и объективной стороны. Представлено некоторые пояснения признаков во взаимосвязи информационного деликта с юридической ответственностью.*

***Ключевые слова:** информационный деликт, состав информационного деликта, информационная деликтология, юридическая ответственность за информационный деликт.*

Постановка проблеми. Категорія “правопорушення в інформаційній сфері” привертає увагу багатьох вітчизняних науковців. З одного боку, є об'єктивні причини такої актуальності, пов'язані зокрема з критичним станом інформаційної безпеки України, наслідки якого спостерігаються щодня, а з іншого, – це “мода” у вітчизняній юридичній науці на недостатньо досліджену інформаційно-правову тематику, в межах якої багатьом дослідникам простіше просувати власні здобутки, які претендують на наукову новизну, і таким чином виконати кваліфікаційні вимоги підготовки науково-педагогічних кадрів. Водночас, розвиток інформаційно-правової думки, вкрай необхідний Україні, вимагає особливо виважених і прагматичних наукових позицій, що якомога скоріше приведуть до реального втілення вироблених ідей в практичну юриспруденцію і загалом у життя українського суспільства.

Зрозуміло, що належне юридичне реагування на різні правопорушення є одним з пріоритетів функціонування правової системи, тому їх дослідження завжди затребувані. Інформаційні правопорушення, які вже набули у вітчизняному інформаційному просторі системного характеру, – одне з найнебезпечніших для сучасної України явищ. Тому їх ефективне вивчення та адекватне подання відповідних наукових результатів можливе тільки в межах розвитку комплексного напрямку знань – інформаційної деліктології, чому присвячена зокрема ця стаття.

Результати аналізу наукових публікацій. Інформаційно-правова наука в Україні наразі активно розвивається, але вже має власну доктринальну основу. Її фактично створено роботами відомих українських учених, серед яких І.В. Арістова, О.А. Баранов, К.І. Беляков, Б.А. Кормич, О.В. Кохановська, Т.А. Костецька, А.І. Марущак, О.Д. Тихомиров. Разом із тим, концептуальні проблеми правопорушень в інформаційній сфері та особливостей відповідальності за них є предметом наукових публікацій О.А. Заярного, Л.П. Коваленко, В.К. Колпакова, Ю.Є. Максименко, В.Я. Настюк, А.А. Письменицького, С.М. Правдюка, О.М. Селезньової та інших. При цьому нерідко науковців особливо приваблює концепт “інформаційне правопорушення – інформаційна відповідальність”, який, щонайменше, потребує переконливої аргументації. Але, і щодо тлумачення інформаційного правопорушення та його типізації, і щодо обґрунтування виділення для “інформаційної відповідальності” загально визнаних сталих позицій у вітчизняній правовій науці ще не сформувався.

Метою статті є виділення та характеристика ключових ознак інформаційних деліктів, що мають безпосереднє юридичне значення, як компоненту знань інформаційної деліктології і засад формування й розвитку інституту “інформаційної” юридичної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Розгалуженість сучасної юриспруденції, її складний дослідницький арсенал, зумовлюють значну варіативність можливих підходів до інформаційних деліктів, зокрема їхніх ознак, рис, властивостей, видів, що загалом становлять онтологічні й гносеологічні основи інформаційної деліктології. Тому сукупність характеристик інформаційних деліктів, отриманих в результаті пізнання в межах тієї чи іншої юридичної діяльності, завжди зумовлюються галуззю юриспруденції, її предметною сферою, метою і завданнями, методологічною основою тощо. Наведемо деякі приклади.

Так, осмислюючи юридичну природу інформаційних правопорушень, С.М. Правдюк виокремлює низку ознак, які по суті є відмітними: міжгалузевий характер; ідеальний характер; вчиняються, як правило, в інформаційній сфері, середовищі; складність ідентифікації правопорушника, джерела небезпеки, місця і часу вчинення; динамічний та перманентний розвиток способів, засобів вчинення; тощо [1, с. 8-9]. Загалом підтримуючи обґрунтованість думок С.М. Правдюка, які відповідно до спрямованості його досліджень мають загальнотеоретичний характер, необхідно зазначити, що не всі запропоновані ознаки інформаційних правопорушень будуть однаково важливими в контексті юридичної відповідальності за такі порушення, і, відповідно, у світлі завдань цієї статті.

За іншого підходу, дослідники пропонують всю сукупність ознак правопорушень в інформаційній сфері диференціювати на: 1) загальні – соціального, юридичного, об’єктивного, психологічного, наслідкового характеру; 2) спеціальні – ознаки предметного характеру і ознаки інформаційної складової об’єктивної сторони інформаційного правопорушення. При цьому спеціальні ознаки виступають як відмітні для правопорушень цього виду [2, с. 144]. Такий розподіл також можливий, але є доволі умовним через неоднорядковість виділених характеристик.

Очевидно, що варіантів авторських наукових позицій щодо явищ “інформаційний делікт”, “інформаційне правопорушення”, “правопорушення в інформаційній сфері” може бути багато. На шляху формування доктринальних інформаційно-деліктологічних знань, найбільш доцільним видається виділення правових ознак, які орієнтують на осмислення своєрідної інформаційності правопорушення та встановлення місця інформаційних деліктів в системі правової поведінки загалом та протиправної зокрема.

Інформаційні делікти в широкому розумінні (правопорушення в інформаційній сфері) мають подвійне походження – як власне інформаційне, так і інше, притаманне тим деліктам, які завдяки розвитку ІТ набули нового інструментарію вчинення [3]. У зв'язку з цим, іманентні ознаки інформаційних деліктів виявляються в єдності загального і своєрідного в їхній правовій природі.

У процесі розгляду інформаційних деліктів, властиві їм ознаки можуть комбінуватися залежно від вирішуваних завдань наукової, освітньої чи практичної юридичної діяльності, зокрема як:

ознаки науково-пізнавального характеру – виділені в процесі наукового осмислення, узагальнення, спроб систематизації, виявлення нового, спільного і відмітного порівняно з іншими деліктами тощо, що необхідно для виконання конкретних завдань певних наукових досліджень;

загально-правові ознаки – інтерпретовані в результаті розгляду інформаційних деліктів крізь призму традиційної конструкції правопорушення в теорії права, що може використовуватися з навчально-пізнавальною метою;

формально-юридичні ознаки – відображені (змодельовані) в елементах складу окремих правопорушень, передбачених законом;

фактичні ознаки – характеристики конкретних вчинених інформаційних деліктів, які є предметом охоронної правозастосовної практики і відповідного юридичного аналізу.

Із наведеного вище останні дві групи ознак мають особливе значення в контексті формування нормативно-правових засад “інформаційної” юридичної відповідальності та її практичної реалізації. Причому йдеться не про окремі компоненти юридичної відповідальності суто інформаційного характеру, як то обмеження можливості здійснювати певну інформаційну діяльність, що, наприклад, А.А.Письменицький називає інформаційно-правовою відповідальністю [4, с.115], а про комплексний інститут юридичної відповідальності, який охоплює механізми, санкції, засоби, заходи що застосовуються за правопорушення в інформаційній сфері і можуть мати різну галузеву приналежність.

Правопорушення в інформаційній сфері, як і будь-які інші правопорушення, мають ознаки об'єктивного і суб'єктивного характеру. Але оскільки нові категорії суб'єктів правопорушень разом із виникненням інформаційних деліктів не виокремлюються, то суб'єктивні характеристики цих правопорушень, такі як види суб'єктів, деліктоздатність, вина та її форми, мета і мотиви, свідомо-вольовий характер будуть наповнені традиційним юридичним змістом, який не потребує додаткового розкриття. Натомість протиправність, небезпечність/шкідливість і об'єктивний вираз можуть мати свою інформаційну специфіку, чому приділимо увагу далі.

Інформаційні делікти мають протиправний характер, тобто вчиняються всупереч вимогам права. Основним об'єктом посягань таких правопорушень є інформаційні відносини регламентовані правовими нормами. При цьому особливості вияву протиправності інформаційного делікту наразі пояснюються залежно від галузі права, нормами якої передбачена відповідальність за такий делікт. Так, в межах адміністративного і кримінального права, з домінуючими імперативними нормами, протиправність інформаційних деліктів виявляється в порушенні безпосередніх заборон або у невиконанні обов'язків, встановлених законом. А, наприклад, у цивільному праві, для якого характерне диспозитивне регулювання та наявність договірної складової інституту юридичної відповідальності, інформаційні делікти полягатимуть у порушенні цивільних прав, невиконанні або неналежному виконанні цивільних обов'язків, що

можуть бути визначені як законом (актами цивільного законодавства), так і відповідним цивільно-правовим договором.

Інформаційні делікти мають суспільно-небезпечний/шкідливий характер. Усвідомлення суспільної небезпечності та/або шкідливості інформаційних деліктів потребує особливої виваженості. Традиційний для навчальної юридичної літератури, проте не безсумнівний, розподіл правопорушень на суспільно-небезпечні й шкідливі як підстава відокремлення злочинів від проступків не забезпечує повноти розкриття природних рис явища “інформаційний делікт”.

Новітні інформаційні правопорушення, на відміну від інших, частіше виникають не поодинокі, а характеризуються масовістю, нерідко лавиноподібністю поширення, що спричинено їх латентністю, легкістю повторення, універсальністю і доступністю знарядь вчинення, ускладненістю виявлення, фіксації і розкриття тощо. Суспільна небезпека окремого такого правопорушення може бути непомітною, але вона реальна і цілком очевидна, якщо інформаційні делікти певного виду розглядати в сукупності.

Окрім того, вітчизняна юридична наука має альтернативні концепції суспільної небезпечності правопорушень. Серед них найбільш поширеною є ідея “генетичного” зв’язку усіх видів правопорушень, завдяки чому певна міра суспільної небезпеки притаманна їм усім, а не тільки злочинам. Але і сьогодні деякі автори, зокрема О.М. Селезньова і В.В. Руданець, дискутуючи про сутність та ознаки правопорушень в інформаційній сфері, усе ж таки вдаються до їх формального розподілу на соціально-небезпечні й шкідливі [2, с. 143], з чим важко погодитися, зважаючи на попередні доводи.

Отже, наукова актуальність розгляду небезпечності/шкідливості інформаційних деліктів полягає не у здійсненні видової диференціації на злочини й проступки, а у відповідному вимогам часу науковому осмисленні обох цих характеристик як неоднорядкових. З огляду на це, неможливо не підтримати думки В.К. Колпакова, який, досліджуючи адміністративно-деліктний правовий феномен, зазначає, що в системі сучасних знань про адміністративний проступок конкурування концепцій суспільної небезпечності/шкідливості себе вичерпало. Суспільну небезпеку і суспільну шкоду в контексті дослідження ознак адміністративного проступку необхідно розглядати в діалектичному співвідношенні з урахуванням сучасних досягнень юридичних, філософських, соціологічних та інших наук [5, с. 165-187]. Очевидно, що наведені роздуми повною мірою стосуються не тільки адміністративних, а й інформаційних деліктів у цілому.

Інформаційний делікт – це діяння. Конкретний інформаційний делікт є актом поведінки в межах системи інформаційних відносин, сформованих суспільством і врегульованих правом.

Як специфічне діяння інформаційний делікт, характеризують, по-перше, певний «простір», утворений внаслідок інформатизації соціального життя, до якого належить об’єктивний прояв протиправної поведінки (реальна дія чи бездіяльність), по-друге, можливі варіації такого об’єктивного прояву з характерними для них унікальними рисами, зумовленими власне інформаційністю.

Необхідно відзначити, що загальноживана назва “правопорушення в інформаційній сфері”, є лише абстрактним позначенням наявності певних зв’язків правопорушення з інформаційними явищами. У контексті ж конкретизації тієї реальності, в якій існує (вчиняється) інформаційний делікт, поняття “інформаційна сфера” виглядає дещо надмірним, адже зміст його доволі широкий і дискусійний та не обмежується правовим ракурсом. Існування поведінкових проявів інформаційного

делікту лежить скоріш у певному “сегменті”, утвореному сполученням інформаційної і правової сфер, або, що буде точніше, у сфері інформаційних правовідносин.

Для правової науки інформаційний делікт є передусім об’єктом правової дійсності, що осмислюється й перетворюється на відповідних методологічних засадах. З огляду на наукову міждисциплінарність, юридичну міжгалузевість, територіальну і юрисдикційну транскордонність явища “інформаційний делікт”, особливу цінність для його дослідження становить методологія просторового мислення, саме як складова правової методології.

Не вдаючись до дискусії щодо змісту та співвідношення загальних понять “сфера” та “простір”, необхідно зазначити, що особливість просторового підходу в юридичній науці пов’язана не тільки із своєрідністю юридичного розуміння поняття “простір” (зокрема, простору як форми соціального буття, для якого не обов’язкові прив’язки до фізичного простору та обмеження кордонами), а й своєрідністю та багатоманітністю права як соціального явища, особливостями його пізнання [6, с. 32-38].

Таким чином, інформаційні правопорушення – це протиправні діяння у сфері інформаційних правовідносин, але власні юридичні образи (моделі, концепції) як конкретні види інформаційних деліктів із відповідними правовими наслідками в формі юридичної відповідальності вони отримують у певному правовому просторі (національному, європейському, галузевому тощо) з притаманними йому ідеалами, цінностями, принципами, методами, зокрема привнесеними інформатизацією.

Юридично значущі ознаки інформаційного делікту, як і всіх інших правопорушень, узагальнюються в конструкції юридичного складу. Особливості видового розмаїття і нормативної фіксації складів інформаційних деліктів у правовому просторі певної держави будуть залежати від доктринальних тенденцій, правових традицій, юридичної техніки, форм писаного права тощо, притаманних національній правовій системі, а також вимог відповідних міжнародних актів.

Разом із тим, міжгалузевий характер юридичної відповідальності за інформаційні делікти, вимагає вивчення складів інформаційних деліктів з позицій тих галузей права, якими така відповідальність передбачена. Наприклад, спираючись на класифікації складів адміністративних правопорушень [5, с. 157-165], склади інформаційних деліктів також можна диференціювати за ступенем суспільної небезпеки (основні і кваліфіковані), за характером шкоди (матеріальні і формальні), за суб’єктом (особисті і службові), за структурою (однозначні й альтернативні), за особливостями конструкції (описові і бланкетні). А в цивільному праві склад інформаційних деліктів необхідно розглядати крізь призму своєрідної концепції складу цивільного правопорушення як сукупності загальних (типових) умов, наявність яких необхідна для покладення відповідальності на порушника цивільних прав та обов’язків, що може мати договірний і недоговірний характер.

Проте, в будь-якому разі, розглянута вище загальна інформаційна специфіка протиправності, суспільної небезпечності/шкідливості й об’єктивації інформаційного делікту як діяння позначається на сприйнятті елементів його юридичного складу, насамперед, об’єкта і об’єктивної сторони. Саме в цих елементах складу знаходять своє місце ті юридичні ознаки, які дають змогу виокремити інформаційний делікт серед інших правопорушень. Про відсутність певної домінантної інформаційності суб’єкта і суб’єктивної сторони інформаційного делікту свідчить і достатньо традиційний їх розгляд авторами профільних наукових публікацій [7 – 9].

Об'єктом правопорушення завжди є регламентовані правом суспільні відносини. Їх урегульованість, упорядкованість являє собою ту загальносоціальну і правову цінність, яка передусім “потерпає” від неправомірних діянь.

Якщо інформаційні делікти розглядати в максимально широкому розумінні і, відповідно, виділяти їх не тільки за об'єктом, а й за елементами об'єктивної сторони (шляхом, способом здійснення правопорушення) [1], то до об'єктів таких правопорушень належатимуть як інформаційні правовідносини, незалежно від способів посягання на них, так і інші правовідносини, що порушуються протиправними діями, які вчиняються з безпосереднім використанням інформаційних технологій, засобів, систем.

Проте іманентну інформаційну природу, яка являє собою первинний інтерес для науки інформаційного права, мають тільки інформаційні делікти у вузькому розумінні. Їхнім об'єктом є суто інформаційні відносини – суспільні відносини, що виникають в інформаційній сфері, в процесі або як наслідок інформаційної діяльності, та охороняються правом.

Серед інформаційних відносин об'єктне коло правопорушень складають: відносини в галузі масової інформації, авторського права, забезпечення інформаційної безпеки, бібліотечної та архівної справи; відносини у сфері встановленого правового режиму відкритої публічної інформації та інформації з обмеженим доступом, зокрема державної, комерційної, банківської, професійної таємниць, таємниці листування і телефонних розмов, службової інформації, персональних даних тощо.

До нематеріальних предметів правопорушень у сфері інформаційних відносин можна віднести відомості про осіб, предмети, факти, події, явища незалежно від форми їхнього подання, а також комп'ютерні дані; до матеріальних – носії інформації, засоби обробки, зберігання, передавання (поширення) інформації.

Об'єктивну сторону інформаційних деліктів становить зовнішня вираженість правопорушення в формі діяння, негативні наслідки та причиново-наслідковий зв'язок між ними, звичайно, з урахуванням інтерпретації цих елементів різними галузями права. Разом із обов'язковими інформаційність делікту може виявлятися і у факультативних елементах об'єктивної сторони, найчастіше як спосіб вчинення.

Своєрідність інформаційних деліктів може зумовлювати певну нестандартність усвідомлення їх об'єктивної сторони. Це, передусім, стосується протиправних діянь у “кібернетичному просторі”, тобто просторі, сформованому інформаційно-комунікаційними системами, в якому проходять процеси перетворення (створення, зберігання, обміну, обробки та знищення) інформації, представлені у вигляді електронних комп'ютерних даних. Їх об'єктивна сторона може не містити звичного зовнішнього виразу протиправної поведінки суб'єкта, з яким чітко зіставляються конкретні наслідки [10, с. 218]. Так, порушення процесів обробки інформації в комп'ютерних системах здійснене комп'ютерним вірусом (шкідливим програмним забезпеченням), який діє і поширюється некеровано та несвідомо переноситься користувачами, тільки на перший погляд, важко пов'язати з конкретною винною особою. Проте завжди є зловмисник, який створює і поширює такий вірус, або здійснює перше його впровадження в комп'ютерну систему чи мережу. У такому разі саме ініціювання шкідливих інформаційних процесів, управління ними необхідно вважати зовнішнім виразом протиправної поведінки деліквента.

Негативні наслідки інформаційних деліктів полягають передусім у завданні шкоди або створенні загрози інформаційним інтересам особи, суспільства, держави. Це фактично може виразитись як у конкретних матеріальних збитках так і в численних проявах загально відчутних нематеріальних втрат – підриві авторитету та ділової

репутації (окремих суб'єктів або держави в цілому), формуванні неадекватної (необґрунтованої) громадської думки та дезорієнтації населення, створенні суспільної паніки, дискредитації владних структур та їхніх рішень тощо.

Використання інформаційних технологій, систем, засобів як способів вчинення правопорушення виступає додатковою кваліфікуючою ознакою тільки тоді, коли законом визнана особлива небезпечність такого способу вчинення делікту (злочину), що відповідним чином зафіксовано в юридичному складі. Наприклад, ч. 3 ст. 190 ККУ “Шахрайство” передбачає посилене покарання за шахрайство, вчинене у великих розмірах, або шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. Тут, відповідно до кримінального закону, інформаційність правопорушення, навіть не будучи первинною ознакою, істотно впливає на суспільну небезпечність даного виду злочину і відповідальність за нього. Це є незайвим свідченням того, що подібні види деліктів (інформаційні за способом) певною мірою мають залишатися в фокусі інформаційної деліктології поряд із деліктами інформаційними за змістом.

Висновки.

Сьогодні можна констатувати, що система знань про правопорушення в інформаційній сфері містить достатньо сформований комплекс ознак, на підставі яких інформаційний делікт розглядається як складна, специфічна, самостійна категорія правопорушень, яка зокрема має зіставлятися і з відповідним комплексним інститутом юридичної відповідальності.

Важливо, що інформаційність делікту може виявлятися не тільки в його об'єкті/предметі, а й в елементах об'єктивної сторони. Це зумовлює певну подвійність сприйняття інформаційних деліктів – як іманентно інформаційних, так і інших (зокрема традиційних деліктів) з набутою інформаційністю. Такий підхід загалом сприятиме адаптації механізмів юридичної відповідальності до всіх проявів інформаційності різних деліктів.

Інакше кажучи, базис ідеї “інформаційної” юридичної відповідальності мають скласти здобутки інформаційної деліктології, а подальша юридична обробка і прагматизація вже набутих знань повинні стати основою удосконалення комплексного інституту юридичної відповідальності в інформаційній сфері як фундаментального правового засобу, механізму, гаранту, покликаного забезпечувати регулятивну, захисну і охоронну дієвість інформаційного права, без чого не можливе існування й розвиток сучасного громадянського та інформаційного суспільства.

Використана література

1. Правдюк С.М. Інформаційні правопорушення: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 - адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 2015. С. 8-9.
2. Селезньова О.М., Руданець В.В. Концепти розуміння сутності та ознак правопорушення в інформаційній сфері. *Право і суспільство*. 2017. № 3. Ч. 2. С. 144.
3. Тихомиров О.О. Інформаційні правопорушення: теоретико-правова концепція. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2015. № 1(17). С. 38-47.
4. Письменицький А.А. Формування концепту інформаційно-правової відповідальності в системі теорії юридичних санкцій: матер. VIII міжнар. наук.-практ. конф. *Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін*. Харків, 2016. № 8. С. 114-123.
5. Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний правовий феномен: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2004. С. 165-187 с.

6. Тихомиров О.Д. Просторовий вимір права: проблеми методологічного осмислення. *Право України*. 2013. № 3-4. С. 32-38.

7. Настюк В.Я., Белевцева В.В. Загальноправова характеристика адміністративної відповідальності за інформаційні правопорушення. *Інформація і право*. № 1(7)/2013. С. 151-157.

8. Волкова А.О. Особливості юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері. *Правова інформатика*. № 1(41)/2014. С. 72-80.

9. Коваленко Л.П. Деякі питання щодо правопорушень в інформаційній сфері. *Форум права*. 2013. № 4. С. 158-167.

10. Теорія держави і права: навч. посіб. для підгот. фахівців з інформ. безпеки / О.О. Тихомиров, М.М. Мікуліна, Ю.А. Іванов та ін.; за заг. ред. Л.М. Стрельбицької. Київ: Нац. акад. СБУ, 2016. 332 с.

~~~~~ * * * ~~~~~
